

Spørg ”Skautrup”

Gennem årene har vi på Jysk Ordbog fået rigtig mange spørgsmål om jyske ord, talemåder etc. – efter web-ordbogens fødsel selvfølgelig mest om de dele af ordforrådet, der endnu ikke dækkes af det publicerede.

De allerfleste spørgsmål drejer sig om betydningen af ord og udtryk (gerne kombineret med en interesse i, hvilken rolle de pågældende genstande eller fænomener spillede i tidligere tider). Væsentlig færre har spurgt ind til udtalen, endsige bøjningen, af jyske ord (og da mest, når det kunne hjælpe til identifikation af ordet). Men rigtig mange spørgsmål har også drejet sig om ordenes etymologi (altså hvor jyderne har dem fra: er de gammelnordiske, eller er de indlånt sydfra?).

Vi har besvaret de mange spørgsmål efter bedste evne – og fortsætter meget gerne denne sproglige service! Vi har også undervejs lært af det, så vi i dag vægter og serverer artiklernes hovedafdelinger (udtale og bøjning; etymologi; betydning og brug) anderledes og mere brugervenligt, end vi havde tænkt det, da drøftelsen om redaktionsregler startede i 1970'erne. Vi håber hermed, at ordbogen fremstår knap så ”lærd”, men mere praktisk orienteret.

Lad os her – som vanligt – give eksempler på spørgsmål, vi har modtaget i årets løb, og hvor svarene førte os videre omkring end først ventet:

Franske indlån?

Spørgsmål:

Jeg spekulerer stadig over visse udtryk fra min barndom, hvor jeg ofte var på lange ferier hos mine bedsteforældre på Mors.

Min bedstemor kaldte mig en *flannerør*’, men først som voksen gik det op for mig, hvad hun mente: at jeg var en *flaneur*. Når jeg husker mig selv som barn, var det vist en meget rammende karakteristik. Min mor har dog fortalt, at *flåni* var et mere udbredt ord om det samme.

En *pullehøn*’ ligger jo lige til højrebenet, hvis man kan lidt fransk.

Kan det tænkes, at disse franske gloser stammer fra den periode i 1770erne, hvor Det Delmenhorstske Geworbene Infanterieregiment havde domicil i Nykøbing? Blandt de hvervede soldater var adskillige franskmænd, og min bedstefar nedstammer faktisk fra en af dem.

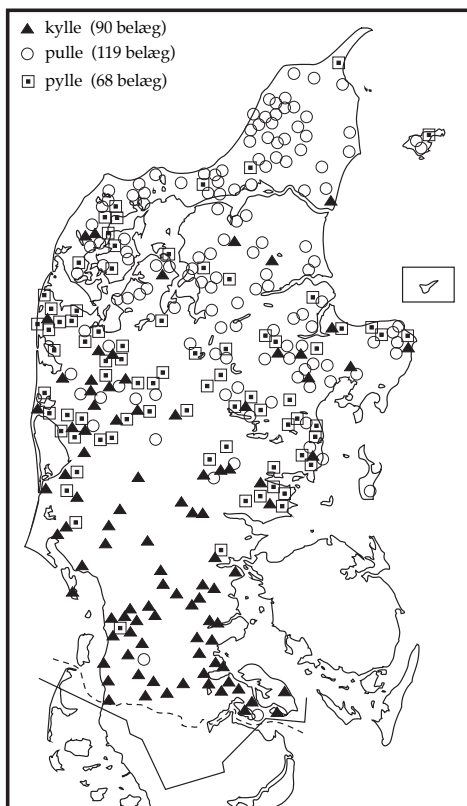
Svar:

Jyderne har indlånt mange ord sydfra, mest fra plattysk, men også fra fransk (via plattysk eller ad andre veje). De to nævnte ord er dog næppe af fransk herkomst (men kan selvfølgelig tænkes styrket ved den franske familiekontakt).

Den sammenhæng, der vist faktisk består mellem *flannerør*’ og *flanør* skyldes snarere verbal eksport den modsatte vej: if. ordbogen ”Le Petit Robert” (Paris 1970) har det franske nationalsprog nemlig (så sent som omkr. 1800, og sikkert i behov for den rette romantiske glose) lånt verbet *flâner* (= drive omkring; med afledningen *flâneur*) fra dialekten i Normandiet; hér vides ordet brugt tilbage omkring 1600, og det menes at gå tilbage til et (i vikingetiden?) indlånt skandinavisk *flana* (med samme betydning). Men det er just det samme *flane*, som også kendes i jysk (oftest dog med forstærkende endelse: *flanre*, *flannie*) – også bl.a. med betydningen ”daske omkring, strejfe om” (rigtignok bedømt mindre romantisk end i 1800-tallets Paris). En person, der opfører sig sådan, er på jysk *flanrevorn* og kan kaldes

en *flanrerøv* (el. lign. fx et *flanre-øre*, hvad bedstemor åbenbart har sagt) – ligesom en flyvsk, letsindig kvinde hedder en *flåni* (sådan som spørgerens mor huskede).

Hvad angår *pullehøne* (kælenavn for en høne, især i barnesprog), så er forleddet næppe det franske poule, men snarere hentet fra råbet, hvormed man (og især børn) kalder på høns (og kyllinger): *pulle!*, *pulle pulle!* el. lign., hvorefter ordet naturligvis også kan bruges som substantiv: min lille *pulle(høne)* etc. I Jylland bruges kaldeordet *pulle!* dog stort set kun i den nordlige del, mens børn i Syd- og Sønderjylland mest har råbt: *kylle!* – og man i Midtjylland har været tilbøjelige til at mikse de to råb til *pylle!* (se kort). Denne

geografiske fordeling taler afgjort imod, at kaldeordet (og dermed *pulle-* i *pullehøne*) skulle være indlånt sydfra (og i sidste instans være fransk). Alle de behandlede ord kendes også i svensk, og den svenske nationalordbog, som er kendt for sine gode etymologier, er enig i ovennævnte forklaring: *pulle(höne)* er dannet til kaldeordet *pull!* (som siges at være et lydefterlignende ord, velsagtens som efterligning af hønens kaglen); det tilføjes, at "ordets anvendelse i visse tilfælde (fx som kælenavn for en ung kvinde) kan være fremmet af en tilsvarende brug af fransk *poule*".

En kåremager

Spørgsmål:

Kan I hjælpe? I Brande var der en mand ved navn Søren Kåremager. Nu har han oven i købet fået en vej opkaldt efter sig. Men hvad er en *kåremager*? Jeg har altid troet, det var en kurvemager, udtalt på jysk, men fandt på et tidspunkt ud af, at det var det ikke. Men hvad er det så? Hvad er *kåre*, og hvad laver en kåremager?

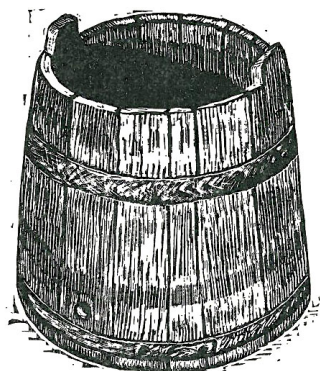
Svar:

En kurvemager er det ganske rigtigt ikke. For en kurv hedder på jysk en *kor're* (med kort o og stød på r), og som forled i en sammensætning bliver det til *korre-* (med kort o, bare uden stød), hvorimod skrivemåden *Kåremager* tydeligt nok gengiver en udtale med langt å! Forleddet må derfor være et jysk ord, der ligner *kurv*, men bare har langt å. Og så er ordet *kar* det bedste bud, for det hedder i nord- og vestjysk *kå'r* (med langt å og stød), som forled *kå-r-* (med langt å, bare uden stød). En af Søren Kåremagers forfædre, som fremstillede kar, har (formentlig i 1700-tallet) fået tilnavnet karmager (*kå-rmager*); det har hængt ved som kaldenavn til børnene og er (vel tidligt i 1800-tallet) blevet til et regulært familienavn (fremmet af regeringens ønsker om faste familienavne, og helst nogle, der adskilte sig fra de mange Hansen, Larsen etc). Når en præst uden rod i det jyske siden skulle notere navnet i kirkebogen (ved fødsel, konfirmation, giftermål, dødsfald, etc.), kan det let efter rigssprogets stavemåde være blevet til *Kaaremager*.

Spørgsmålet er så bare, hvad det var for en slags kar, Søren Kåremagers forfader fremstillede. Her på Jysk Ordbog tænkte vi i første omgang på de gryder, jydepotter og andre genstande af brændt ler, som man i 1700-1800-tallet fremstillede store mængder af i de gamle Ringkøbing og Ribe amter, i mindre omfang også på Viborgkanten og i Vendsyssel – som ”hjemmeindustri”. Se Andreas G. Jensen: Jydepotten, vort Lands ældste Haandværk (1924). Med dette i tankerne skulle Søren Kåremagers forfader altså have været en af datidens mange pottemagere.

Der er bare den hage ved forklaringen, at vi i Jysk Ordbogs samlinger ikke har et eneste eksempel på denne professionsbetegnelse. Det hedder undtagelsesløst *pottemager*, selvom vedkommendes varer ofte kaldes *karmon* el. *karwon* (hvor efterleddet er et gammelt ord for "varer, gods"). Hvorfor har man så ikke kaldt pottemageren en *karmager*? Sandsynligvis fordi dét ord i forvejen var optaget til betegnelse for en anden profession: den at fremstille kar i en anden betydning, nemlig trækar, baljer etc. – altså som betegnelse for, hvad man siden med et plattysk ord har kaldt en bødker. Vor nationalordbog ODS har nemlig *karmager* med i dén betydning, ganske vist som et ord, der allerede uddøde tidligt i 1700-tallet (vel netop udkonkurreret af *bødker*).

Søren Kåremagers forfader har altså snarest været bødker. Og han har dermed slet ingen forbindelse haft til de *pottemænd*, som kørte rundt og opkøbte pottewarer en gros for at videresælge dem ofte langt borte (i Øst- og Sønderjylland, sågar på Øerne). De blev i øvrigt tit kaldt *karmænd*, for i dette tilfælde var der ingen etableret professionsbetegnelse med tilknytning til trækarrene, der blokerede for betegnelsen.

(1)

(2)

Tag ikke fejl. (1) er et *kar*, (2) et stykke *karwon*.

Begge tegninger er fra Ole Højrup: *Landbokvinden*, 1966.